

Anna Kotarska

Pieśni o Lisowczykach

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 43/3-4, 1036-1039

1952

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANNA KOTARSKA

PIEŚNI O LISOWCZYKACH

Czyny wojenne groźnych i nieustraszonych żołnierzy Aleksandra Józefa Lisowskiego, od niego zwanych Lisowczykami, rozeszły się głośnym echem po całej Polsce w pierwszej połowie XVII w. Bitne te chorągwie brały udział we wszystkich wojnach jakie prowadziła Polska w tym okresie; były pod Moskwą, Cecorą, Chocimiem, walczyły ze Szwedami, a także — jako wojska najemne cesarza Ferdynanda II — przewędrowały przez Czechy, Węgry, a nawet dwukrotnie dotarły do Renu, wszędzie walnie przyczyniając się do zwycięstwa.

Nie więc dziwnego, że w literaturze ówczesnej znalazł się szereg utworów poświęconych tym wojownikom, których nie tylko bohaterstwo, ale i późniejsze rozboje stały się przysłowiowe. Oprócz poematu Bartłomieja Zimorowica pod tytułem *Żywot Kozaków Lisowskich* z r. 1620¹ i *Listu o Lisowczykach*, również z r. 1620, niewiadomego autora², znamy jeszcze broszurę zawierającą dwie ciekawe pieśni o Lisowczykach.

Dotychczas odnalezione zostały dwa wydania tych pieśni pod różnymi tytułami. Tytuł pierwszego wydania brzmi: *Pieśni o cnych Lysowskich Kozakach Abo pogrom Czechow y Kalwinistow przez Lisowczyki. Roku Pansk, 1620. różnemi czasy raz po raz osm razy*, a drugiego wydania: *Pogrom Abo porażka Czechow y Kalwinistow przez Lisowczyki Roku Panskiego, 1620. różnemi czasy raz po raz osm razy*.

Oba pierwodruki wyszły w 4^o, zawierają 4 karty i ozdobione są drzeworytami. Zarówno w pierwszym, jak w drugim wydaniu nie mamy wymienionego miejsca druku, drukarza ani roku wydania.

Pierwodruk pierwszego wydania znany jest z trzech egzemplarzy znajdujących się: w Bibliotece Jagiellońskiej (sygn. 1461. I), w Mie-

¹ K. Badecki, *Bartłomieja Zimorowicza „Żywot Kozaków Lisowskich”*. Studia nad książką. Wrocław 1951, s. 351—364.

² K. Badecki, *Literatura mieszczańska*. Lwów 1925, s. 183—187.

skiej Bibliotece Gdańskiej (sygn. 84 Nl. 9) i Bibliotece Kórnickiej (sygn. 1285)³. Pod względem typograficznym egzemplarze Bibl. Jagiellońskiej i Bibl. Gdańskiej nie wykazują żadnych różnic, poza jednym błędem na karcie tytułowej. Mianowicie w egzemplarzu Bibl. Jagiellońskiej kropka stoi po 2 zamiast po 0, co już jest poprawione w egzemplarzu Bibl. Gdańskiej. Drugie wydanie zachowało się w dwóch egzemplarzach: w Bibliotece PAU (sygn. 6256)⁴ i w Miejskiej Bibliotece Gdańskiej (sygn. 78 Nl. 24). Egzemplarz Biblioteki Gdańskiej jest lepiej odbity i jest wariantem późniejszym, czego dowodem są wprowadzone poprawki i zmiany. Na stronie A₁ *verso* czeionki w tytule nad drzeworytem są znacznie wyrównane. Na s. A₃ *recto* w sygnaturze wprowadzona została litera A, której brak w egzemplarzu Bibl. PAU. Na tejże stronie, w trzecim wierszu pieśni w słowie „Trzeciego” zmieniono *t* minuskulne na majuskułne, podobnie jak w wydaniu pierwszym. Wreszcie na stronie A₄ *verso* w 6 górnym wierszu słowo „chwały” zostało zmienione na „po-chwały”. Zmiana ta jest zupełnie uzasadniona, gdyż lepiej wyraża myśl autora.

Zasadnicze różnice między obu wydaniem polegają przede wszystkim na zmianie tytułu, odrębnej karcie tytułowej, odmiennym rozmieszczeniu drzeworytów i wprowadzeniu dużego drzeworytu przedstawiającego bitwę do wydania drugiego. Jeśli chodzi o treść obu pieśni, poza zmianą wyżej zaznaczoną nie spotykamy żadnych innych. Są natomiast dość liczne różnice ortograficzne, jednak nie tak zasadnicze, aby należało przypuszczać, że oba druki wyszły w bardzo odległych od siebie latach. W wielu wypadkach różnice te mają charakter poprawek korektorskich lub nowych błędów ortograficznych.

Ten sam zasób drukarski, bardzo podobny układ, wprowadzenie tych samych drzeworytów, spotykanych już znacznie wcześniej w drukach krakowskich, pozwalają przypuszczać, że oba wydania wyszły w Krakowie z tej samej drukarni. Nie jest wykluczone, że pochodzą z drukarni Franciszka Cezarego, jeżeli weźmiemy pod uwagę, że zamieszczone drzeworyty spotykamy w drukach Jakuba Sienbeneychera i Mikołaja Loba. A jak wiemy, zasób tego ostatniego znalazł się u Franciszka Cezarego już w roku 1616. Stwierdzenie tego z całą pewnością wymagałoby dokładniejszego zbadania obu pierwodruków pod względem typograficznym.

³ Egzemplarza kórnickiego nie znam.

⁴ Egz. Bibl. PAU jest egz. defektywnym. K. tyt. uszkodzona.

Pozostaje sprawa ustalenia roku druku pierwszego wydania. Rok 1620 podany w tytule jako rok ośmiokrotnych zwycięstw Lisowczyków nad Czechami (o czym jest wzmianka w tekście pierwszej pieśni) wskazuje nam datę *post quem*. Podane zaś przez autora nazwiska bohaterów i dowódców Lisowczyków, a przede wszystkim zdanie: „Teraz Kalinowski mężny Pułkownik w szczęściu potężny Lisowskie pułki prowadzi” pozwalają nam ustalić datę *ante quem* na rok 1626. Wiadomo bowiem, że Idzi Kalinowski był dowódcą Lisowczyków w latach 1623–1626⁵.

Nazwisko Kalinowskiego spotykamy wprawdzie znacznie wcześniej, brał bowiem już udział w wyprawie do Węgier pod Jerzym Humanajem w r. 1619⁶, następnie w lipcu r. 1620, kiedy na skutek wewnętrznych sporów żołnierze zrzucili z dowództwa Iwanickiego i gdy „nie mogli żadnego między sobą obaczyć na pułkownictwo sposobnego... z wojska Elearów rotmistrza jednego Idziego Kalinowskiego, człowieka dzielnego i szczęśliwego przywołali”⁷. Ale słowa pieśni nie mogą odnosić się do tego okresu, gdyż równocześnie autor wymienia między innymi nazwiska Rogawskiego i Kopaczowskiego, którzy „bronią ojezyny krwawie doszli nieba w wspólnej sprawie”. Czyli, jak należy się domyślać, autor uważa, że obaj zginęli. Wiemy natomiast, że Rogawski brał czynny udział w bitwie pod Cecorą (październik 1620), gdzie był ciężko ranny⁸. Kopaczowskiego (lub Kopaczewskiego) spotykamy w opisach bitwy pod Chocimem (sierpień-wrzesień 1621), gdzie „postrzelon był dnia 27 września”⁹. O tym ostatnim nie mamy już żadnej więcej wzmianki u dziejopisów ówczesnych. Rogawskiego wprawdzie spotykamy później w walkach z Tatarami pod Koniecpolskim¹⁰, ale to już znacznie później i autor mógł nie wiedzieć o dalszych losach jednego z wielu dowódców Lisowczyków.

Możliwe jest, że sam Kalinowski jako rotmistrz hetmańskiej chorągwi Rusinowskiego brał udział w bitwie pod Chocimem, co potwierdzałyby słowa pieśni „znał moc jego Bisurmanin”, ale ni-

⁵ M. Dzieduszycki, *Krótki rys dziejów i spraw Lisowczyków*. T. 2. Lwów 1844, s. 373.

⁶ W. Dembołęcki, *Przewagi Elearów Polskich*. Poznań 1626, s. 55.

⁷ W. Dembołęcki, *tamże*, s. 62.

⁸ Encyklopedia Powszechna. T. 17, 1864, s. 138.

⁹ *Diariusz Expedyciey Tureckiey pod Chocimem Roku 1621*. Rkps Bibl. Nar. 5501.

¹⁰ M. Dzieduszycki, *Krótki rys dziejów...* T. 2, s. 333.

gdzie nazwisko jego wyraźnie nie jest wymienione. Natomiast występuje on ponownie już jako dowódca Lisowczyków po Strojnowskim, czyli w końcu 1622 r.¹¹

Mało prawdopodobne jest, żeby słowa pieśni o dowództwie Kalinowskiego odnosiły się do późniejszego okresu, kiedy Kalinowski w roku 1624 na czele blisko 6000 żołnierzy, wezwany przez Ferdynanda II, wyruszył przeciwko Bethlen Gaborowi albo kiedy w roku 1625 jeszcze raz stanął na usługach cesarza. Lisowczycy bowiem w tych latach przedstawiali już nie regularne wojsko, ale raczej hałastrę żądną zysku i łupiestwa. Imię Lisowczyka stało się synonimem łotra i awanturnika, a nawet powstało powiedzenie „co hultaj, to Lisowczyk”¹². Ton obu pieśni, w których autor traktuje Lisowczyków jako bohaterów, obrońców wiary i pogromców innowierców, gdzie nie szczędzi im pochwał, a pomija milczeniem wszystko to, co mogłoby wyjść na ich niekorzyść, przemawia za tym, że musiały one być napisane po wyprawie Strojnowskiego z końca r. 1622. Wyprawa ta, jak ją przedstawił jej dziejopis i kapelan Lisowczyków, Wojciech z Konojad Dembołęcki, miała charakter wojny religijnej.

Resumując powyższe dane wydaje się, że z dużym prawdopodobieństwem można twierdzić, że pierwsze wydanie *Pieśni o Lisowczykach* wyszło w r. 1623.

¹¹ Szymon Starowolski, *Sarmatiae Bellatores*. Coloniae Agrippinae 1631, s. 225.

¹² M. Dzieduszycki, *tamże*, t. 2, s. 235.